

Оксана Смалько

Луцький педагогічний коледж (Луцьк)

Оксана Бартків

Східноєвропейський національний університет (Луцьк)

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У БАТЬКІВСТВІ

У статті подано аналіз сутнісних характеристик відповідальності у батьківстві. Зазначено, що батьківство неможливе без батьківської відповідальності, яка в своїй основі має дуальну природу: відповідальність перед соціумом та відповідальність перед собою за виховання у майбутньому власних дітей. Відповідальність розглядається як базова, фундаментальна особистісна характеристика, яка пов'язана із внутрішніми передумовами, а саме внутрішнім діалогом, переживаннями, моральним вибором, мотиваційним обґрунтуванням життєдіяльності. До сутнісних характеристик відповідальності у батьківстві віднесено: здатність об'єктивно ставитися до власних дій та вчинків щодо планування та народження дітей, усвідомлення їх наслідків та впливу на оточуючих; самостійність, ініціативність, цілеспрямованість, гідність, виконання зобов'язань щодо власної сім'ї та дітей; здатність особистості формулювати свої обов'язки в батьківсько-сімейних відносинах, виконувати їх та здійснювати самоконтроль.

Ключові слова: відповідальність, батьківство, відповідальність у батьківстві, структура відповідальності, сутнісні характеристики відповідальності у батьківстві.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні в Україні відбуваються зміни у ставленні до сім'ї, родинного виховання, до виконання обов'язків батьків. Проте криза політичної, економічної, соціальної систем у державі впливає на функціонування української родини, у зв'язку з чим виконання сім'єю та інститутом батьківства своїх функцій ускладнено і потребує вирішення багатьох проблем.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Феномен батьківства та виконання ролі батька вивчали Ю. Борисенко, Н. Гусак та ін.; особливості підготовки до материнства розкривають у своїх наукових доробках Н. Максимовська та О. Тіунова; формуванню усвідомленого батьківства приділена увага у дослідженнях О. Бартків, Л. Буніної, Т. Веретенко, Г. Лактіонової, Р. Овчарової, Н. Островської, Н. Шевченко та ін. Проблема формування відповідального ставлення до батьківства розкрита у працях зарубіжних вчених (Д. Виннікотт, Д. Роттер). Проте, потребують глибшого розкриття сутнісні характеристики відповідальності у батьківстві.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутнісних характеристик відповідальності у батьківстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психолого-педагогічній науці батьківство розглядається як підсистема в системі сім'ї та, водночас, як відносно самостійне утворення. Батьківство – це категорія сімейного стану, що вказує на родинні стосунки тих або інших членів сім'ї до своїх дітей у тій самій сім'ї [6, с. 310]. На нашу думку, батьківство – це багатогранний феномен, який розглядається на двох рівнях: і як складне комплексне суб'єктивно-особистісне утворення, і як надіндивідуальне ціле, яке, як правило, є сукупним, тобто включає двох людей – батька і матір. Ці рівні є рівнями (етапами) формування батьківства. Якісною межею, що розділяє визначені рівні, є народження дитини.

Найбільш традиційним є визначення батьківства, яке наведено у педагогічному словнику для молодих батьків – «це кровне споріднення батьків з їхньою дитиною, яке визначається на основі документів про шлюб і свідоцтва про народження дитини та на добровільному визнанні себе батьками дитини, яка народилася поза шлюбом» [4, с. 39]. Окремої позиції дотримується В. Кравець, який, розглядаючи батьківство, має на увазі сукупність біологічних, правових і виховних функцій, які виконуються людиною стосовно своїх дітей [2, с. 35].

Оскільки батьківство є невід'ємним складником сім'ї, то обов'язковою умовою функціонування останньої є народження дітей та наявність дитячо-батьківських відносин. Завдяки таким відносинам виникає зв'язок спорідненості між подружжям. У цьому контексті

І. Трубавіна зазначає, що кожна сім'я проходить певні етапи розвитку, що мають визначені завдання і проблеми життєдіяльності, які їй потрібно навчитися вирішувати. Тому батьки мають знати про кризи, що їх очікують у зв'язку з появою дітей, сімейним життям і вихованням на кожному етапі; володіти життєвими вміннями та батьківською компетентністю для успішного подолання криз розвитку, криз дитячого віку і сімейних труднощів. Зокрема, І. Трубавіна наголошує, що батьківство може бути усвідомленим і обов'язково за цих умов відповідальним. Усвідомлене батьківство включає в себе відповідальність батьків за народження та виховання дітей. Батьківство неможливе без батьківської відповідальності, яка в своїй основі має дуальну природу, оскільки, це відповідальність перед соціумом та відповідальність перед собою за виховання у майбутньому власних дітей. Узагальнюючи, вона зазначає, що батьківство буде відповідальним за умови любові дитини в благополучній сім'ї [9].

Отже, батьківство має бути відповідальним. Поняття «відповідальність» трактується як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи; здатність людини свідомо виконувати певні вимоги і здійснювати встановлені перед нею завдання [1]. Відповідальність є категорію етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому), характеризується виконанням свого морального обов'язку й правових норм; здатність людини свідомо виконувати певні вимоги та здійснювати встановлені перед нею завдання. Так, В. Сухомлинський уважав, що відповідальність – це цілісна моральна якість людини, в якій інтегровані її духовні, психічні та психофізіологічні функції; це здатність особистості формулювати обов'язки, виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль шляхом включення в суспільно корисну, пізнавальну й трудову діяльність, через які набувається морально-трудова досвід, утверджуються переконання, соціалізуються вчинки, розвивається сприйнятливості слова і прикладу [8]. У свою чергу, М. Левківський пояснює відповідальність як якість особистості, що розкривається у контексті із самостійністю, ініціативністю, старанністю, цілеспрямованістю, і як психологічний стан, установку, що супроводжується емоційними переживаннями неспокою, тривоги, турботи [3]. Серед ознак відповідальності він виділяє пунктуальність, вірність особистості у виконанні обов'язків, готовність відповідати за наслідки своїх дій. Це, в свою чергу, передбачає чесність, гідність, принциповість, справедливість. Зазначені якості, на його думку, можуть бути реалізовані за умови розвитку емоційних рис і здатності до співпереживання, терпимості, толерантності. Виконання обов'язку, на думку вченого, неможливе без вольових якостей та зусиль: цілеспрямованості, наполегливості, старанності, стійкості та ін. [3].

Аналізуючи поняття «відповідальність», К. Абульханова-Славська визначає його як максимальне вираження суб'єктної позиції індивідуума в діяльності; добровільне взяття на себе гарантій забезпечення умов її здійснення, гарантій за її результат, готовність відповідати за будь-які наслідки [1, с. 55]. Людина, далі робить вона висновок, сама розглядає себе як відповідальну особу і сама визначає міру відповідальності. Тоді критерієм повноти привласнення особистістю відповідальності може слугувати узгодження необхідності бажання і потребами особистості, тобто виникнення ініціативи. Якщо відповідальність поєднується з ініціативою, то необхідність стає внутрішньою спонукою самого суб'єкта.

На сьогодні у психології поширена концепція про два типи відповідальності: відповідальність першого типу – коли особистість вважає відповідальною за події в житті саму себе; відповідальність другого типу – коли людина вважає відповідальними за все, що відбувається в її житті, інших людей або зовнішні обставини, говорячи простою мовою, – безвідповідальність. Враховуючи це, можемо зробити висновок, що відповідальність формується і розвивається лише в соціальній взаємодії особистості та прямо пов'язана з наданням особистості свободи в прийнятті рішень з урахуванням індивідуальних, вікових особливостей.

На основі аналізу поглядів К. Абульханової-Славської, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе серед сутнісних характеристик відповідальності особистості, як моральної якості особистості, нами визначені такі сутнісні психологічні характеристики (рис. 1).

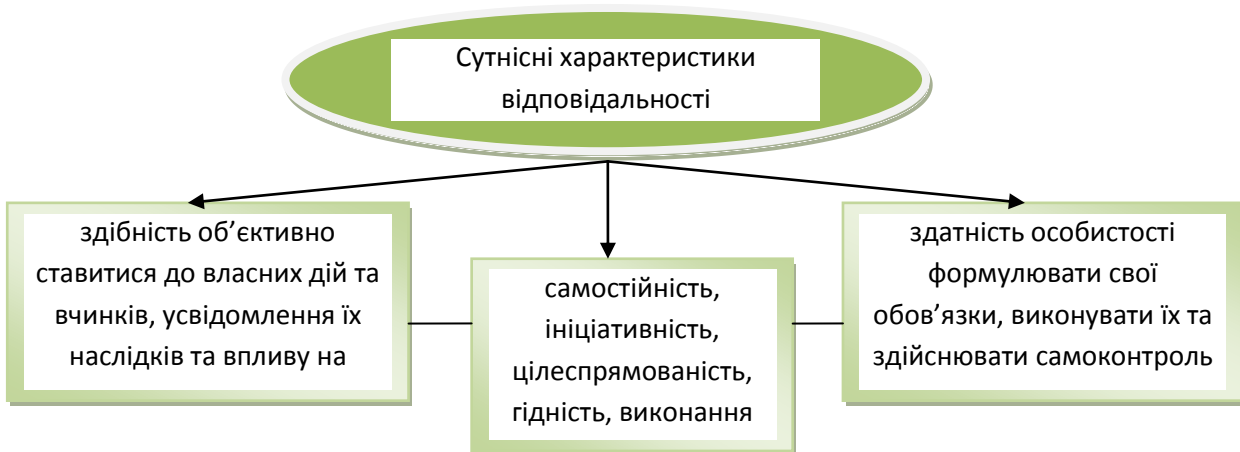

Рис. 1. Сутнісні характеристики відповідальності

У нашому дослідженні відповідальність розглядається як базова, фундаментальна особистісна характеристика, яка пов'язана із внутрішніми передумовами, а саме внутрішнім діалогом, переживаннями, моральним вибором, мотиваційним обґрунтуванням життєдіяльності. Відповідальність є результатом внутрішньої роботи, особистісного розвитку та є незалежною від зовнішніх спонукань, тиску й впливів, якщо вони не відповідають внутрішнім переконанням особистості. Отже, відповідальність можлива лише за умов розгортання суб'єктності, самоусвідомлення, прийняття власних переконань та цінностей.

У контексті останнього О. Плохотний характеризує структуру відповідальності, враховуючи функції, які вона виконує в психічному житті людини. Він відзначає наявність у відповідальності пізнавальної, оціночної та регулятивної функцій, тому й структура розглядається як єдність раціонального, вольового та емоційного компонентів [5]. У дослідженні ми дотримувались підходу Т. Ушакової, яка в структурі відповідальності виділяє низку компонентів, однак цей підхід нами був удосконалений, а компоненти розміщені у їх ієрархії саме так: когнітивний (рівень розуміння, осмислення відповідальних дій), моральний (власні моральні норми, що спонукають до відповідальності), нормативний (норми суспільства, що спонукають до відповідальності), мотиваційний (мотивація егоцентрична чи соціоцентрична), емоційний (емоційні переживання, що супроводжують відповідальні дії), динамічний (прояв відповідальності в життєдіяльності), регулятивний (саморегуляція, самоконтроль), результативний (наявність результату відповідального вчинку) [10]. Зокрема, динамічний компонент В. Прядеїним розглядався за параметрами ергічності та аергічності. На його думку, динамічна ергічність характеризується самостійним, без додаткового контролю виконанням важких та відповідальних дій, тобто поведінковою активністю. Динамічна аергічність – проявляє себе в нерішучості й не обов'язковості суб'єкта, відмова від реалізації відповідальних завдань. У свою чергу, він визначав емоційний компонент за параметрами стенічності – наявності позитивних емоцій у процесі виконання відповідальних дій та астенічності – прояву негативних емоцій під час реалізації відповідальної справи [7]. До регуляторного аспекту відповідальності вчений відносить термін «ефективна самостійність», що характеризує інтегральну дієву характеристику суб'єкта, що відображає наявність у нього високого рівня розвитку саморегуляції [7]. Мотиваційний компонент відповідальності особистості залежить від сфери відображеної в мотивації дійсності, тобто від принципів можливостей адекватно відображати дійсність. Когнітивний компонент характеризується співвідношенням загальних знань про сутність відповідальності і уявлень про конкретні норми відповідальної поведінки.

Проте В. Прядейн відзначив важливість розрізнення понять – когнітивне осмислення та обізнаність. Він вважає, що когнітивне осмислення визначає глибоке розуміння самої сутності відповідальності. Відтак, когнітивна обізнаність характеризується поверхневим розумінням відповідальності. Суб'єктна результативність пов'язана з завершенням відповідальних дій у зв'язку з особистою необхідністю, власним благополуччям [7].

На думку Т. Ушакової, моральний компонент передбачає, перш за все, самоконтроль та власні переконання стосовно важливості прояву відповідальної дії. Вчинки особистості керуються внутрішнім спонуканням, а не соціальною вимогою. Тоді як нормативність насамперед відображається в дотриманні соціальних норм і в цьому випадку відповідальний вчинок носить вимушений характер та обумовлюється запитом суспільства [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі здійсненого теоретичного аналізу нами визначено, що відповідальність – базова, фундаментальна особистісна характеристика, пов'язана із внутрішніми передумовами (внутрішнім діалогом, переживанням, моральним вибором, мотиваційним обґрунтуванням життєдіяльності) і є результатом внутрішньої роботи, особистісного розвитку та незалежною від зовнішніх спонукань, тиску й впливів. Сутнісними характеристиками відповідальності у батьківстві є здатність об'єктивно ставитися до власних дій та вчинків щодо планування та народження дітей, усвідомлення їх наслідків та впливу на оточуючих; самостійність, ініціативність, цілеспрямованість, гідність, виконання зобов'язань щодо власної сім та дітей; здатність особистості формулювати свої обов'язки в батьківсько-сімейних відносинах

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд окресленої проблеми. Подальшого розвитку потребує визначення рівнів сформованості сутнісних характеристик відповідального батьківства у студентів, виконувати їх та здійснювати самоконтроль.

Джерела та література :

1. Альбуханова-Славская К. А. Психология и сознание (проблемы методологии, теории и исследования реальной личности) / К. А. Альбуханова-Славская. – Москва : Моск. психолого-социал. ин-т ; Воронеж : изд-во НПО "МОДЭК", 1999. – 224 с.
2. Кравец В. П. Теорія й практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя : дис.... д-ра пед. наук : 13. 00. 01 / В.П. Кравец. – Тернопіль, 1997. – 386 с.
3. Левківський М. В. Соціально-правова відповідальність особистості: проблема формування / М. В. Левківський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – Київ, 2002. – Кн. 1. – С. 47–51.
4. Педагогічний словник для молодих батьків. – Київ : ДЦССМ, 2002. – 348 с.
5. Плахотный А. Ф. Свобода и ответственность / А. Ф. Плахотный. – Харьков : Вища шк., 1972. – 133 с.
6. Пономарьов О. С. Фундаменталізація освіти в контексті моделі фахівця ХХІ століття / О. С. Пономарьов // Фундаменталізація вищої технічної освіти як умова випуску конкурентоспроможних фахівців : зб. наук. пр. – Харків, 2001. – С. 278–284.
7. Прядейн В. П. Ответственность как системное качество личности / В. П. Прядейн. – Екатеринбург : УГПУ, 2001. – 274 с.
8. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. шк., 1978. – 263 с.
9. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : [наук.-метод. матеріали] / І. М. Трубавіна. – Київ : УДЦССМ, 2000. – 88 с.
10. Ушакова Н.М. Соціальна відповідальність ВНЗ як суб'єкта ринку освітніх послуг / Н.М. Ушакова, І.В. Іванова // Вчені записки Університету «КРОК». – К. : Університет «КРОК», 2012. – Вип.32. Т.2. - С.10-19.

References

1. Al'buhanova-Slavskaja K. A. Psihologija i soznanie (problemy metodologii, teorii i issledovanija real'noj lichnosti) / K. A. Al'buhanova-Slavskaja. – Moskva : Mosk. psihologo-social. in-t ; Voronezh : izd-vo NPO "MODJeK", 1999. – 224 s.
2. Kravec' V. P. Teorija j praktika pidgotovki uchniv's'koї molodi do simejnogo zhittja : dis.... d-ra ped. nauk : 13. 00. 01 / V.P. Kravec'. – Ternopil', 1997. – 386 s.
3. Levkivs'kij M. V. Social'no-pravova vidpovidal'nist' osobistosti: problema formuvannja / M. V. Levkivs'kij // Teoretiko-metodichni problemi vihovannja ditej ta uchniv's'koї molodi. – Kiiv, 2002. – Kn. 1. – S. 47–51.
4. Pedagogichnij slovník dlja molodih bat'kiv. – Kiiv : DCSSM, 2002. – 348 s.
5. Plahotnyj A. F. Svoboda i otvetstvennost' / A. F. Plahotnyj. – Har'kov : Vishha shk., 1972. – 133 s.

6. Ponomar'ov O. S. Fundamentalizacija osviti v konteksti modeli fahiveja ННІ stolittja / O. S. Ponomar'ov // Fundamentalizacija vishhoї tehnicnoї osviti jak umova vipusku konkurentospromozhnih fahivciv : zb. nauk. pr. – Harkiv, 2001. – S. 278–284.
7. Prjadein V. P. Otvetstvennost' kak sistemnoe kachestvo lichnosti / V. P. Prjadein. – Ekaterinburg : UGPU, 2001. – 274 s.
8. Suhomlins'kij V. O. Bat'kivs'ka pedagogika / V. O. Suhomlins'kij. – Kiïv : Rad. shk., 1978. – 263 s.
9. Trubavina I. M. Zmist ta formi prosvitnic'koї roboti z bat'kami : [nauk.-metod. materialij] / I. M. Trubavina. – Kiïv : UDCSSM, 2000. – 88 s.
10. Ushakova N.M. Social'na vidpovidal'nist' VNZ jak sub'ekta rinku osvitnih poslug / N.M. Ushakova, I.V. Ivanova // Vcheni zapiski Universitetu «KROK». – K. : Universitet «KROK», 2012. – Vip.32. T.2. - S.10-19.

Смалько Оксана, Барткив Оксана. СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РОДИТЕЛЬСТВЕ. В статье подан анализ сущностных характеристик ответственности в родителстве. Отмечено, что родителство невозможно без родительской ответственности, которая в своей основе имеет дуальную природу: ответственность перед социумом и ответственность перед собой за воспитание в будущем собственных детей. Ответственность рассматривается как базовая, фундаментальная личностная характеристика, которая связана с внутренними предпосылками, а именно внутренним диалогом, переживанием, моральным выбором, мотивационным обоснованием жизнедеятельности. Ответственность определяется как результат внутренней работы, личностного развития; она независима от внешних побуждений, давления и влияний, если они не отвечают внутренним убеждениям личности. Отмечено, что ответственность возможна при условиях развертывания субъектности, самоосознания, принятия собственных убеждений и ценностей. Ответственность формируется и развивается лишь в социальном взаимодействии личности и связанная с предоставлением личности свободы в принятии решений с учетом индивидуальных, возрастных особенностей. Очерчено структуру ответственности.

К сущностным характеристикам ответственности в родителстве отнесены: способность объективно относиться к собственным действиям и поступкам относительно планирования и рождения детей, осознания их последствий и влияния на окружающих; самостоятельность, инициативность, целенаправленность, достоинство, выполнение обязательств, относительно собственной семьи и детей; способность личности формулировать свои обязанности в родительско-семейных отношениях, выполнять их и осуществлять самоконтроль.

Ключевые слова: ответственность, родителство, ответственность в родителстве, структура ответственности, сущностные характеристики ответственности в родителстве.

Smalko Oksana, Bartkiv Oksana. THE ESSENCE OF THE CHARACTERISTICS OF PARENTAL RESPONSIBILITY. In the article is analyzed the essence of the characteristics of parental responsibility. It is specified that parenthood is impossible without parental responsibility, which is based on duality: responsibility before society and responsibility before yourself for upbringing own children in the future. The responsibility is considered as basic, fundamental personality characteristics, which is associated with internal preconditions such as internal dialogue, feeling, moral choice, motivational reasoning of livelihoods. The responsibility is defined as a result of internal work, personal development; it is independent from external motivations, pressure and influences, if they don't respond to internal personal believes. It is specified that responsibility is possible in case of dispersal subjectivity, self-awareness, acceptance of own believes and values. The responsibility is formed and developed only in social interaction personality and associated with rendering freedom personality in making decision according to individual, age features. It is outlined structure of responsibility.

The main characteristics of parental responsibility is: ability objectively attitude to own actions and proceedings concerning planning and birth of children, awareness their consequences and affect others; determination, initiative, purposefulness, dignity, performance of obligations concerning own family and children; ability of personality to formulate its obligations in parental-family relations, follow them and carry out self-control.

Key words: responsibility, parenthood, parental responsibility, structure of responsibility, essence of the characteristics of parental responsibility.

Стаття надійшла до редколегії 07.06.2018 р.